

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERĐİŐİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 7 (Nisan/April 2022), s. 1-19.
|| Geliř Tarihi-Received: 23.01.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 09.02.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1062027

Türk ve Slav Halk İnanışlarında Tuz Simgeçiliđi

The Symbolism of Salt in Turkic and Slavic Folk Beliefs

Mariia TALİANOVA EREN*

Öz

Eski yıllardan beri tuz, çok önemli ve değerli bir madde olmakla birlikte arındırma, koruma ve yardımcı bir araç olarak kullanılmaktadır. Slavlarda pagan dönemde tuz, kurban merasimlerinde yaygın bir şekilde yer almaktaydı. Pagan tanrılarınun gözüne girmek için kurban olarak sunulacak hayvanlar üzerine tuz atılırdı. Türk kültüründe ise tuzun, şamanlar ve farklı iyelere yönelik saç yapıp saçanlar arasında kullanıldığı görülmektedir. Farklı tarihi süreçlere, kabul edilmiş dinlere rağmen Türk ile Slav halklarının mitik anlayışları açısından büyük sayıda benzerlikler mevcuttur. Hem Türk hem Slavlarda tuzun doğum, evlenme, misafir ağırlama geleneklerinde ve hayvancılıkla, hava, aşk ile ilişkin büyüsel ritüellerde yaygın bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. Nazar değmesin diye özellikle lohusalar, hamile kadınlar, bebekler, yolcu ve avcılarının bir çimdik tuzu yanında bulundurmaları gerekirdi. Bunun dışında iki kültürde ekmek ile tuz olmak üzere iki değerli unsurun birleşmesi çeşitli ritüel ve geleneklerin temelini oluşturmaktadır. Tuz-ekmek sözsel kompleks olduğu gibi, nesnel kompleks olarak da yer almaktadır. Türk kültüründe tuz-ekmek hakkı şeklinde bilinen ifade bahsi geçen bu iki unsurun önemini ve değerini vurgulamaktadır. Slav kültüründe de "хлеб-соль"(ekmek-tuz) ifadesi genel olarak yemek anlamına gelirken misafirperverliğin de en önemli sembollerinden biridir. Bunun yanı sıra çalışmada Türk halkbiliminde önceden kullanılmayan "etimolojik büyü" (этимологическая магия) terimine değinilecektir. Tuz kavramı, Türk ve Slav halkları arasında bilinen çeşitli ritüellerde ve uygulamalarda kullanımı, edindiği yer ve fonksiyonları açısından ele alınıp işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tuz, Türk, Rus, ritüel.

Abstract

Since ancient times, salt, being a very important and valuable substance, has been used as a purification, protection and auxiliary tool. Salt was widely used in sacrificial ceremonies in the pagan period of the Slavs. Salt was sprinkled on the animals to be offered as sacrifices to hurt the pagan gods. In Turkish (Turkic) culture, on the other hand, it is seen that salt is used among shamans and those who make and shed offerings for different spirits (iye). Despite the different historical processes and accepted religions, there are many similarities in terms of the mythical understanding of the Turkic and Slavic peoples. It is possible to say that salt is widely used in birth, marriage, hospitality traditions and magical rituals related to animal husbandry, meteorology and love in both Turks and Slavs. In order to avoid the evil eye, people should have a pinch of salt with them, especially puerperant women, pregnant women, babies, travelers and hunters. Apart from this, there is no doubt that the combination of two valuable elements, bread and salt, forms the basis of various rituals and traditions in both cultures. Salt-bread is a verbal complex as well as an objective complex. The expression

* Yab. Uzm. Dr., Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara/Türkiye, e-posta: erenmariia@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4834-450X.

known as the right to salt and bread in Turkish culture emphasizes the importance and value of these two elements. In Slavic culture, the expression "хлеб-соль" (bread-salt) generally means food, and it is one of the most important symbols of hospitality. In addition, the concept of "etymological magic" (этимологическая магия), which was not used before in Turkish (Turkic) folklore, will be mentioned in the study. The concept of salt will be discussed in terms of its use, place and functions in various rituals and practices known among the Turkic and Slavic peoples.

Keywords: Salt, Turkish, Slavic, ritual.

Giriş

Hem Türk hem de Slav kültüründe yemekle birlikte ilave olarak kullanılan tuz; bolluk ve refah sembolü olmasının yanı sıra, güçlü koruma-arındırma ve hatta zarar verici büyü aleti olarak da sayılmaktadır. Tuzun, yemeği bozulmaktan koruma, keskin tat, beyaz renk, dökülebilme, ateşin içinde çatırdama olmak üzere karakteristik nitelikleri sayesinde çeşitli sembolik anlamlar ve zengin ritüel pratikleri ortaya çıkmıştır (Pyankova ve Sedakova, 2012, s. 113). Tuzla ilgili olarak Aça'nın (2013) "*Türk halk inanışında, taş, ağaç, su gibi, tek başına kült mertebesine ulaşamamış olmakla birlikte daha çok büyüye, berekete, uğura yönelik bir anlam yüklenmiştir. Türk halk inanışında uğur, bereket, nazar kaoramlarıyla iç içe girmiş bir nesnedir.*" (s. 94) şeklindeki değerlendirmesini Slav halk inanışları için de söylemek mümkündür.

Eski zamanlardan beri tuzun, insan hayatında önemli bir rol oynadığı, değerli ve vazgeçilmez unsurlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 146 yılında Romalıların Kartaca şehrini mağlup ettikten sonra toprağı verimsiz olsun diye şehrin çevresine tuz atmaları, eski zamanlardan beri tuzun gücünü vurgulamaktadır. Orta Çağ dönemine bakıldığında S. Herberstein (1988,) tarafından derlenmiş bilgilere göre Rus çarların gelen yabancı elçilere ya da yüksek mevkili misafirlere ekmek ile tuz gönderdiği kaydedilmiştir. Ancak ekmeğe kıyasla tuz her misafire iletilmezdi. Çardan tuzluk almak en büyük lütuf sayılırdı. Bu sebeplerden tuzluk çar masası hariç herhangi bir masada bulunmazdı. XVII. yüzyılda Rusya'da tuz, köylülerin satın alması gereken nadir malzemelerden biri olurken tuz fiyatına zam gelmesinin sonucunda 1648 yılında Moskova'da "Tuz İsyanı" (Соляной бунт) olarak bilinen bir ayaklanma olmuştur (217).

Osmanlı İmparatorluğu zamanında ise tuz, kaçakçılığı en fazla yapılan mallardan olmuştur. Bu durum, tuzun elde edilmesi, işlenmesi, taşınması, vergilendirilmesi, satılması, tuzluların korunması ve denetlenmesi sürecini daha işler bir hale getirmiş ve devletler ticari, kültürel, dini, askeri ilişkiler, düşünceler ve düzenlemeler geliştirmek zorunda kalmışlardır (Beyoğlu, 2004, s. 201). Tuzluların öneminden dolayı tuzcular bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı (İnalçık, 1996, s. 53).

1. Kutsal Kitaplarda Tuz

Tuzla ilgili kutsal anlayışa bakıldığında halk inanışlarının yanı sıra, kutsal kitapların etkisi altında da geliştiği görülmektedir. İslam peygamberi "*Ashabımla ümmetimin misali yemekte tuzun misali gibidir. Yemek ancak tuzla salih olur*"¹ demektedir. İslam peygamberinin eşi ise tuzu hayatta en önemli unsurlardan ateş ve suyla aynı konuma getirerek şöyle demektedir: "*Kim (isteyene) ateş verirse, bu ateşin pişirdiği her şeyi tasadduk etmiş gibi sevap kazanır! Kim de tuz verirse, o da bu tuzun tatlandıracağı her şeyi tasadduk etmiş gibi olur*"².

¹ Ramuz el e-hadis, 390. sayfa, 3. Hadis. <https://www.hadisarabul.com/hadis/11920-Ashabimla-ummetimin-misali-yemekte-tuzun-ile-baslayan-hadis> [Erişim tarihi 25.12.2021].

² Müslümanlar Üç Şeyde Ortak Hadisi. <http://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/6730.html> [Erişim Tarihi: 14.11.20219].

İncil’de tuz, sembolik olarak Tanrı ile halkı bağlamaktadır. Bununla ilintili şöyle ifadeler yer almaktadır: “Bütün tahıl sunularını tuzlayacaksınız. Tanrı’nın sizinle yaptığı antlaşmayı simgeleyen tuzu tahıl sunularından hiç eksik etmeyeceksiniz. Bütün sunulara tuz katacaksınız³. Hz. İlyas’ın öğrencisi Hz. Elişa (Elyesa) tuz atarak pınarı arındırır ve “Yeni bir kabın içine tuz koyup bana getirin” der. Kap getirilince, Elişa suyun kaynağına çıkar, tuzu suya atıp “RAB diyor ki, ‘Bu suyu paklıyorum, artık onda ölüm ve verimsizlik olmayacak” der. Elişa’nın söylediği gibi, su bugüne dek temiz kaldı.⁴ Hz. İsa öğrencilerine “Yeryüzünün tuzu sizsiniz”⁵ demektedir.

İslami kültürde ve İncil’de tuzla ilintili örnekler sıkça rastlanmaktadır. Karşılaştırma yapılarak Müslüman dininde tuz kavramının önem ve işlevlerine ilişkin Musa Çetin’in (2016, s. 2395) yaptığı tasnife dayanılmıştır. İncil’de yer alan örnekler eklenip tablo olarak şu şekilde verilebilir:

Tablo 1:

Ayetlerde ve hadislerde tuz	İncil’de tuz
1.Tuz, yaşamın denge unsurudur	1.Arındırıcı bir unsur (Çıkış Kitabı)
2.Dinde şükür vesilesi bir nimettir	2.Kurban sunma gibi dini ayinlerde kullanılan madde (Levililer Kitabı 2:13)
3.Gıda maddesidir	4.Konuşmanın makul ve dikkatli olduğunu vurgulayan bir unsur (Koloselilere Mektup 4:6)
4.Koruyucu özellik taşıır	5.Dostluk sembolü (Mark İncili 9:50)
5.Ticari bir metadır	6.Kimi zaman ise tuza metaforik şekilde sadakat, uzun ömürlülük, arındırma ve değer anlamlarında rastlanmaktadır.
6.İnsan sağlığı açısından önemlidir	
7.Toplumsal olaylar için örnek olarak kullanılmıştır	
8.Bazı süs eşyalarının oluşumu için zaruridir ⁶ .	

Yukarıda verilmiş örnekler göre dünya kültürlerinde tuzun uzun süredir önemini sürdürdüğü ve ona çeşitli işlevlerinin atfedildiği görülmektedir.

2. Türk ile Slav Dil Merasimlerinde Tuz ve Etimolojik Büyü Kavramı

Köken açısından bakılacak olursa Rusçada “соль”, Ukraynacada “сі́ль”, Bulgarcada “сол”, Sırp-Hırvatçada “сò”, Slovence “sól”, Çekçede “suľ”, Slovakçada “sol”, Lehçede “sól”, Yukarı Sorbcada “sól” ve Aşağı Sorbcada “sol” olarak geçen tuz kelimesinin Hint-Avrupa *sal kökünden geldiği görülmektedir⁷. Türk grubu dillerinde ise *tuz kökünden türemiş sözcükler kullanılmaktadır. Söz gelimi Türkçe, Karaçay-Balkarca, Kazakça, Kırgızca ve Özbekçe “tuz”; Altay, Şor ve Teleüt Türkçesinde “tus”, Yakutçada “туус”, Azeri Türkçesinde “duz”, Tatarca “тоз”, Türkmence “дууз”, Başkurtça “тоз”, Tuvaca “дус”, Hakasça “тус”, Çuvaşça “тăвар” (etimolojik olarak туз > туйр > туйур > тăвар) (Yegorov, 1964, s. 234) kelimeleri mevcuttur.

³ Levililer 2:13 TCL02. <https://www.bible.com/tr/bible/170/LEV.2.13.TCL02> [Erişim Tarihi 14.11.2021].

⁴ 2. Krallar 2: 21. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=2.+Krallar+2%3A+21&x=0&y=0> [Erişim Tarihi: 14.11.2021].

⁵ Matta: 5. Tuz ve Işık. <https://incil.info/kitap/Matta/5> [Erişim Tarihi: 14.11.2021].

⁶ Daha detaylı bilgi için bkz.: M. Çetin “Hadislerde Tuzun Yeri ve Yaşamsal Dengedeki Rolü”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(43). S. 2394-2400.

⁷ “Tuz” Maddesi (Соль). Elektronik M. Fasmer’in Etimolojik Sözlüğü <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D1%81/%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C> [Erişim Tarihi: 03.03.2021].

Söz konusu malzemenin önemi, dili de etkileyip çeşitli atasözlerinin ve deyimlerin oluşmasını sağlamıştır. Rus dilinde “Özgürlük olmadan yaşam olmazsa, tuz olmadan da yaşam olmaz” (Без соли – что без воли: жизнь не проживешь), “Tuz olmadan ekmek de bir yemek sayılmaz” (Без соли – хлеб не еда), “Tuz olmadan masa da olmaz” (masa eğridir) (Без соли и стол кривой), “Ekmek ile tuz her şeyin başındadır” (Хлеб да соль – всему голова), “Ekmek ile tuz varsa uyku da iyi olur” (Хлеб-соль и во сне хорошо) (Anikin, 1988, s. 18, 316) gibi ifadeler mevcuttur.

Türk kültüründe de tuz; Seçere-i Terakime, Manas Destanı, Köroğlu Destanı gibi eserlerde, âşıklık geleneğinde yer almakla beraber çeşitli deyim ve atasözlerinde de yaygın bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Tatar Türkçesinde bilinen ve tuzun ekmek kadar hayatın ayrılmaz bir parçasını vurgulayan atasözleri “Ини белән тоз дару” (Ekmek ile tuz ilaçtır), “Ини-тоз – якты йөз” (Ekmek ile tuz - güler yüz) şeklindedir (K1). Çuvaş Türkçesinde ise ekmek (çăккăр) ile tuz (тăвар) sözcükleri leksik olarak birbirine bağlı olup dilde genel “aş, yemek” anlamını oluşturmuşlardı. Bu bağlamda yine insanın hayatında tuzun önemli konumunun altı çizilerek “Çăккăр-тăвар хире-хирĕç” (Ekmek ile tuz beraberdir) denmektedir. Bununla birlikte “Чорĕш те хорăн мĕнле йывăç мар, çоккăр та тăвар лелле апат мар” (Nasıl çam ile akağaç ağaç sayılmazsa ekmek ile tuz da o zaman yemek sayılmaz) (Meszaros Gyula, 2000, s. 147) atasözü ekmekle tuzun tartışılmaz önemli ürünler olduğunu işaretlemektedir. Hem Rusçada, hem Türk dillerinde tuz, “sözün özü/ anlamı” manasında da kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde “сүзеңнең тозы юк” (senin sözlerinin tuzu /anlamı yoktur), “мәсьәләнең тозы”⁸ (meselenin tuzu) denmektedir. Başkurt Türkçesinde hoş, ilgi çekici bir şey için “тоз һипкән тиерһең” (üzerine tuz dökülmüş gibi), tam tersi boş, ilgi çekmeyen, hatta anlamsız bir şey için “тозһоҙ” (tuzsuz, sade) denmektedir (Migranova, 2017, s. 146). Rusçada “вся соль в ...”, Belaruscada “уся соль у тым, што...”⁹, Ukrayncada “у цьому весь смак”¹⁰ (bütün tuz / anlam ... bundadır) gibi ifadeler bilinmektedir.

Tuzun, şeker kelimesi anlamında kullanıldığını da söylemek mümkündür. Eski Türkçede “Söze şeker katma” ifadesinin eş anlamlısı “sözünge tuz kattı” (Ögel, 1991, s. 317) ifadesi idi. Slav dillerinde de etimolojik olarak “tuz (lu)” sözcüğü “tatlı, şekerli” sözcüğü ile bağlantılıdır. M. Fasmer’in Etimolojik Sözlüğüne¹¹ göre tatlı anlamına gelen “сладкий” (Ukr. солодкий, Belarus. солóдки, Eski Slav. сладъкъ, Bulg. слáдък, Sırp.-Hırv. сла́дак, сла́тка, сла́тко, Slov.sládak, sládka, Çek., Sloven. sladký, Leh. słodki, Proto-Slav. *soldъ-къ) *sol, yani tuz kelimesinden gelmekteyken ilk olarak “tadı olan, baharatlı” anlamını taşımaktaydı.

Tarihte tuz ve zenginlik arasında da ilişki kurulmuş ve tuzla zenginlik özdeşleştirilmiştir. Eskiden tuz sahibi olanlar varlıklı kabul edilip saygı görürken tuzu olmayan kişiler ise fakir olarak görülmüştür. Bu durumun etkisiyle tarihte sosyal hayatta tuzun varlığı zenginliği sembolize ederken yokluğu ise fakirliği sembolize etmiştir (Gedik, 2019, s. 71). Slav kültüründe söz konusu durumu işaret eden “Tuz teknesine düşmek gibi” [bolluk içinde yaşamak] (Rus. Как в солено корыто провалиться); “Kâh tuz eksikken, kâh yemek eksikken yaşamak” [yarı aç yaşamak] (Rus. Жить то невдосол, то в недоед), “Bir

⁸ “Tuz” Maddesi (соль). Elektronik Rusça-Tatarca Sözlük [Erişim Tarihi 19.12.2021].

<https://russko-tatarskij-slovar.slovaronline.com/29810-%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C>

⁹ “Tuz” Maddesi (соль). Elektronik Rusça-Belaruscça Sözlük [Erişim Tarihi 19.12.2021].

<https://ru-be-dict.slovaronline.com/88833-%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C>

¹⁰ “Tuz” Maddesi (соль). Büyük Rusça-Ukraynaca Sözlük [Erişim Tarihi 19.12.2021]

<https://1547.slovaronline.com/112325-%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C>

¹¹ “Slodkiy” Maddesi (солóдки). Elektronik M.Fasmer’in Etimolojik Sözlüğü <https://gufo.me/dict/vasmer/%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BA%D0%B8%D0%B9> [Erişim Tarihi 19.12.2021].

libre tuz alınacak para yok” (Slovak. Nemá si za čo funt soli kúpiť) gibi deyimler yer almaktadır. Türk kültüründeki ise tuz-zenginlik-fakirlik paradigmasını gösteren ve geçim sıkıntısı çekmek anlamında kullanılan “*Tuz ekmek doymamak*” (yerel Türkçe) ya da pahalı olan şeyler için “*tuzlu, tuzluya mal olmak*” ifadeleri mevcuttur.

Tuz ile yara, acı veren bir şeyi tekrar hatırla(t)ma, ağırlığını artırma arasındaki bağlantı ve onunla ilgili ifadeler hem Türk hem Slav dillerinde mevcuttur. Türkiye Türkçesinde “*tuz biber ekmek*”, “*yaraya tuz basmak*”; Altay Türkçesinde “*ачунын үстүнө тус урар*” (acının üstüne tuz dökmek) (Oynotkinova, 2012, s. 98), Başkurt Türkçesinde “*бәҗергә тоз һалыу*” (yüreğe tuz dökmek) (Hisamitdinova, 2011, s. 489) denmektedir. Slav dillerinin arasında yer alan Rusçada aynı anlamına gelen “*сыпать соль на раны*”, Belarusçada “*сыпаць соль на раны*”¹² deyimleri bulunmaktadır.

“Kızıl tuzu almaya gitmek” manasına gelen Hakas Türkçesinde “*Хызыл тусе тартарга парыбыстыр*”, Tuva Türkçesinde ise “*Кызыл дустай берген*” örtmece deyimlerinin kullanılması ilgi çekmektedir. Örneğin, kaynak kişilerden biri Tuva Türkçesinde “*...эрте күзүн ачам база кызыл дустаан*” (Benim babam da geçen güz öldü) diye dile getirmektedir¹³ (Seren, 2018, s. 122). Tuva’da söz konusu deyim kökenini açıklayan hikâyeler muhafaza edilmiştir. Moğol döneminde Tuva’nın Moğolistan sınırında bulunan Sayan-Altay Bölgesinde Dus-Dağ’ında kaya tuzu elde edilirdi. Kaya tuzu yataklarının konumu çok uzaklarda bulunur, elde edilişi ise zor ve tehlikeliydi. Hakas ve Tuva Cumhuriyetlerinde bahsi geçen uzak ve riskli yola çıkan insana *дусчу* (dusçu) denilmekteydi. Maalesef *dusçu*’ların çoğu geri dönemediklerinden Tuvalılar ve Hakaslar “vefat etti / öldü” ifadesinden kaçınmak amacıyla “kızıl tuzu almaya gitti” ifadesini kullanmaya başlamışlardı (Monguş, 2005, s. 24).

Doğu Slav inanışlarında tuz ile kavga kavramları arasında da sabit bir bağlantı mevcuttur. “*Tuz dökülmüşse kavga (tartışma) olacak*” diye inanılmaktadır. Söz konusu bağlantıda tuzun dökülmesi ilk olarak nesnelere arasında düzenin bozulmasını, dolayısıyla insanların ilişkilerinde de düzensizliği sembolize etmektedir. İkincisi, bahsi geçen kelimelerin bağlantısında fonetik benzerlik de önemli bir yere sahiptir: Rusçada *tuz* (*sol’ // соль*) – *çöp*¹⁴ (*sor // сор*) – *kavga* (*ssora //ссора*) kelimeleri arasında bir paralellik görülmektedir. İnsanın fonetik olarak yakın olan ve çoğu zaman farklı köklerden türemiş sözcükler arasında kurduğu halk etimolojisi Slav kültürünü ve inanışlarını da büyük derecede etkilemiştir. Araştırmacı T.S. Sadova’ya göre (2016, s. 50) “*halk dilbiliminin (folk linguistics) parçası olan halk etimolojisi; maddi, kültür olaylarının kaynağı olmuştur, diğer bir deyişle dilsel olay da maddi dünyanın parçası haline gelmeye başlamıştır*”. N.İ. Tolstoy ve S.M. Tolstaya (2013, s. 182) halk etimolojisinin temelinde yatan tesadüfen yakın olan kelimelerin semantik olarak benzetilmesini araştırdığında adı geçen ilkenin eski folklor ve ritüel-büyük metinlerinin özelliklerinden birini oluşturduğunu ileri sürmekte ve bu süreci “*etimolojik büyü*” olarak adlandırmaktadırlar. Halk inanışlarında, rüya yorumlamasında, isim koyma geleneğinde (x) ---- (y)’ye yol açabilir düşüncesi yaygın bir şekilde yer almaktadır¹⁵. Bunun yanı sıra tuz birbirine verilirken gülmek gerektiğine, aksi takdirde

¹² “Tuz” Maddesi (Соль). Elektronik Rusça-Belarusça Sözlük [Erişim Tarihi 19.12.2021].

<https://classes.ru/all-byelorussian/dictionary-russian-byelorussian1-term-89517.htm>

¹³ Tuva Cumhuriyeti dışında yaşayan Tuvalılar “*дустаар, дус куду чой баар, дустай бээ*” (Hovd Tuvalıları), “*дустаар, кызыл-дустаар*” (Tsengel Tuvalıları), “*кызыл дустай берген*” (Çin’de yaşayan Tuvalılar) demektedirler. Söz konusu ifade, sadece Moğolistan’da bulunan Tsagaan-Nuur’daki Hubsugul aймаğında yaşayan Tuvalılar arasında kullanılmamaktadır (Seren, 2018, s. 122).

¹⁴ Rusçada “sen evdeki problemleri, tartışmaları, dedikoduları yabancılara anlatma” manasına gelen “çöpü evden çıkarma” olarak çevrilebilen bir deyim de bilinmektedir (Rus. “*He выноси сор из избы*”).

¹⁵ Örneğin Rus rüya tabirlerine göre “armut” (*груши*) → “hüzün” (*грусть*); “şarap” (*вино*) → “suçlanmak” (*быть обвиненным*); “çit” (*плетень*) → “dedikodu” (*сплетни*) sembolüdür (Kolosov, 1879, s. 166-167, 169).

kavganın olacağına inanılmaktadır. Burada gülme, gelecekte olabilecek kavganın, tartışmanın sembolik çözülmesini ifade etmektedir (Bayburin, 2001, s. 6). Aynı amaçla Arhangelsk şehrinin civarında dökülmüş tuz kafanın üzerine dökülür ya da tuzun üzerine şeker atılır (Pyankova ve Sedakova, 2012, s. 113).

Türk dillerinde ve buna bağlı halk inanışlarında tuz ile kavga arasında bağlantı tespit edilmemiştir ama bizce Türk halkbiliminde önceden kullanılmayan “etimolojik büyü” kavramı değerlendirilebilir.

3. Türk ve Slav Kültürlerinde “Tuz-Ekmek” Kavramı

İki önemli ve kutsal unsur olmak üzere tuz ile ekmek, Çuvaş Türkçesinde olduğu gibi genel olarak “aş, yemek” (çăккăр-тăвар) anlamına gelebilmekle birlikte birçok Türk dilinde ve kültüründe “tuz-ekmek hakkı” olarak da karşımıza çıkmaktadır. Slav kültüründe aynı şekilde “хлеб-соль” olarak söylenen “ekmek-tuz” geleneği; ikram ve insanın ana yemeği anlamını barındıran nesnel ve sözel (verbal) bir komplekstir.

Türk kültüründen söz etmek gerekirse Şükrü Elçin (1977) adı geçen ifadeyi “Türklerin tarihine, edebiyatına ve folkloruna giren tuz ekmek hakkı dostluk, vefa, arkadaşlık, sadakat, insanlık, samimiyet, mertlik, dürüstlük gibi kavramları içine alan zengin bir klişedir” (s. 74) şeklinde tanımlamaktadır.

Türkiye Türkçesinde iyiliğini gördüğü, ekmeğini yediği kimseye karşı saygısızlık ve hainlik eden kişiyi Tanrı’nın cezalandıracağına inanılırken “tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur” denir. Bunun yanı sıra, Kıpçak Türkçesindeki “it turur kim tuz itmek hakkını bilür ol ademiden yahşırak kim bilmes”; Başkurt Türkçesinde “toz ikmek közirin bilmegen közirhiz bulır”, Hakas Türkçesinde “çahsaa homay nandırğan çahsaa uçurabas”, Kırım Türkçesinde “eski tuz-ekmek unutulmas”, Uygur Türkçesinde “tuz hekki huda hekki” (Çobanoğlu, 2004, s. 450) yer alan bu ifadeler yukarıda verilmiş anlayışın yaygın olduğunu göstermektedirler.

Köken Bilgisi Sözlüğü’ne göre Türk dillerinde mevcut olan “tuz ekmek dostu” deyimini iyi arkadaş manasında kullanılmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 940). Kırgız Türkçesinde “tuzdaş” kelimesi “sofradaş, bölük veya mektep arkadaşı” demektir (Yudahin, 1998, s. 768). Altay Türkçesinde de “Үйүңниң жақызын көрбөс, / Ажы-музыңды көрөр” (Senin evinin zenginliğine değil, ekmek-tuz’a bakarlar) ifadesi bilinmektedir (Oynotkinova, 2012, s. 215).

Gerek Türk, gerek ise Slav kültüründe tuz-ekmek kavramı hem sözel hem de nesnel olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlam bilimsel açıdan bakılacak olursa her unsurun (ekmeğin kutsallığı ve tuzun koruma özelliği) ayrı olarak getirdiği değer ve artık birlikte algılanan bu iki nesnenin kullanılması sonucunda ortaya çıkan anlamlar da görülecektir.

Sözel kompleks olarak “ekmek-tuz” sadece Doğu Slav folklorunda ve dillerinde bulunmaktadır. Rusça ve Belarusçada “хлеб-соль”, Ukrayınca “хліб-сіть” denmekte ve herhangi bir yemek anlamına gelebilmektedir. Kursk şehrinde derlenmiş lirik türküde “tuz-ekmek” ifadesi söz konusu manada kullanılmıştır: “Şarkı (türkü) söylenmediğinde yemek de (ekmek-tuz) yenilmez” (Rus. Когда песни не петъ – хлеба-соли не есть...) (Sobolevskiy, 1898, № 599). Geçindirme anlamında bahsi geçen ifade bir Rus gelin ağıtında şu şekilde görülmektedir: “Ekmek ile tuz için siz ebeveynlerimize teşekkür ederim! Ama sizleri biktırdım mı, usandırdım mı acaba? Ekmeğinizden, tuzunuzdan yiyerek yük mü oldum?” (За хлеб, за соль – вам, родители! Али я вам надоела, наскучила, Хлебом-солью вам обкушала...) (Baranov ve Konovalov, 2004, s. 20). Rusçada “Tuz olmadan ekmek de yenilmez” (Без соли и хлеб не естся), “Ekmek verilsin diye tuzu da an” (Помяни соль, чтоб дали хлеба) denilmektedir. Türk dillerinde de adı geçen kavramlar sözel bütünlük olarak görülmektedir. Örneğin Tatar Türkçesinde “unu-моз”, Kazak Türkçesinde “дам-

мыз” (ekmek ve tuz = ikram), Başkurt Türkçesinde “икмәк – тоҙған баһи тартма” (Ekmek ve tuzdan vazgeçme) gibi ifadeler ve önceki alt başlıkta verilmiş örnekler dilde bu iki unsurun ayrılmazlığını göstermektedir.

Nesnel olarak ise “ekmek-tuz” kavramı bütün Slavlarda görülmektedir. Genelde ritüelik buluşmalarda ve düğünde üstünde tuzluk olan yuvarlak ekmek (karavay) yer almaktadır; hayvancılık, doğum ritüellerinde ve falda ise üzerine tuz serpilmiş ya da tuzlu suyun içinde ıslatılmış sadece bir dilim ekmek (hatta ekmek kırıntıları) kullanabilirdi (Berezoviç ve Pyankova, 2009, s. 52).

Orta Asya ve Tibet bölgeleri üzerinde uzmanlaşan Fransız araştırmacı Gabriel Bonvalot’un *Eski Yurt Orta Asya’dan* eserinde (1884/1970, s. 23, 137) verdiği bilgilere dayanarak Türk kültüründe de tuz ile ekmeğin nesnel olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bonvalot Türkmenistan’daki izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır: “Bir tümseğin üzerinde toplanmış otuz kadar Türkmen gördük; hepsinin elinde tahtadan bir kürek vardı, içlerinden biri topluluktan ayrıldı, küreğinin üzerinde **bir parça ekmek ve bir tutam tuzla**, selâm vererek bizim birliğin kumandanına yaklaştı; saygı göstermenin bir başka türüsü de böyleydi”. Araştırmacı ayrıca: “Hemen bize **ekmek, tuz ve tahta çanak içinde kaymaklı süt ikram ettiler**” şeklinde de aktarmaktadır. Yaşar Kalafat (2008) Türk kültürlü halklardan söz ederken *sınır kutsallığı* kavramını kullanmaktadır: “Derinliklerinde bize göre yer-sup vardır. Otağın giderek ocağın eşiği kutsaldır. Misafir eşikte veya kasabanın girişinde tuz ekmekle karşılanır. Eşik içeriye girilince düşünmanlık bitmiştir” diye dile getirmektedir (s. 442).

Verilmiş örneğe göre tuz ve ekmeğin misafirperverlik ve saygı sembolü olduğu da anlaşılmaktadır. Türkçe “Tuz ekmek olsun; bizim yediklerimizden size de sunuyorum, yiğün de aramızda yakın dostluk oluşsun.” (Özcan, 2001, s. 102) denmektedir. Çağdaş Rus dilinde de bilinen “ekmek-tuzlu bir insan” (хлебосольный человек) ifadesi hâlâ “misafirperver” manasında kullanılmaktadır (Ojegov, 1986, s. 750). “Davetli konuğa ekmek ile tuz verilir, davetsiz olana ise yer verilmez” (Званому гостю хлеб да соль, незваному места нет) atasözü yer almaktadır. Bununla beraber Slav kültüründe ekmek-tuz; uyum, ev huzuru, bolluk, kutsallık ve temizliği de sembolize etmektedir. Ondandır dolayı mum, ikona, kutsal su, soba gibi mitolojik simgeler grubuna girmektedir. Ekmeğin tuzla birlikte kullanılmasında ekmek bolluğu ve zenginliği, tuz ise kötü etkilerden korumasını temsil etmektedir. Türk kültürü çerçevesinde örnek olarak verilmiş deyimlerde Elçin’in tuz-ekmek kompleksi ile ilintili sıraladığı tüm anlamlar yer almaktadır.

4. Doğum-Vaftiz Kompleksi Bağlamında Tuz

Türk ile Slav halkları dâhil Avrasya halklarının tuzla ilintili ritüeller genelde şu gruplara ayrılmaktadır: 1) çocuklarla ilgili ritüeller [doğum /doğum-vaftiz/, koruma ritüelleri] 2) insanlar arasındaki belli ilişkilerin tespit edilmesine yönelik ritüeller [düğün ritüelleri, aşk büyüsü vs.] 3) insanlar ile öbür dünyaya ait varlıklar, iyelerle-belli ilişkilerin tespit edilmesine yönelik ritüeller. İlk olarak Türk ve Slavlarda doğuma ilişkin ritüeller ve bu ritüellerde tuzun rolü ele alınacaktır.

Doğum ve doğumdan sonra yapılan ritüellerde Türk ve Slavlar arasında tuzun kullanımı çok yaygındır. Doğum kompleksi bağlamında dikkat çeken hususlardan biri bebeği tuzlama geleneğidir. Adı geçen ritüelin kökeni Antik Roma’ya kadar gitmektedir. Kötülükten ve hastalıklardan korumak amacıyla yeni doğan çocuğun ağzına ebe tarafından bir tutam tuz atıldığı bilinmektedir. Bebeğin tuzlanması İncil’de de Peygamber Hazeziel Kitabının 16. bölümünde söz edilmektedir¹⁶.

¹⁶ Hezekiel Kitabı. https://www.bible-center.ru/ru/bibletext/kulakov_ru/eze/16#fnbody *%D0%B1 [Erişim Tarihi: 13.10.2021].

Türk toplumunda bebeğin tuzlaması, Acıpayamlı'ya (1974) göre ya çocuk doğar doğmaz ya göbeği kesildikten sonra ya da yıkandıktan ve kurban kesildikten sonra gerçekleştirilmektedir. Tuzlama, yeni doğan bebeğin vücuduna tek başına ince tuz ya da bal, şeker ve tuz karışımının sürülmesi veya suya tuz karıştırılarak tuzlu suyla yıkanması şeklinde yapılmaktadır (s. 56). M. Bulut'un (2021) verdiği bilgilere göre Anadolu'da bazı köylerde bebek doğar doğmaz tuzlama yapılmaz, zeytinyağı ile eli, ayağı, karnı ovulur. Tuzlama güzel koksun diye mersin ile karıştırılır (s. 129). Yerliler "Çocuğa tuzlama yapılırken "mersin" diye bilinen bir ağaç vardır, onun kurusu kullanılır" derler. Tuzla birlikte ezerek çocuğun her tarafına sürerler. Anadolu'da eğer bir çocuk çok terler ve teri, özellikle de ayakları çok kokarsa çocuğun doğduktan sonra tuzlanmamış olduğuna hükmedilmektedir (Aça, 2013, s. 99). Doğum geleneklerinde tuzun konumuna bakılacak olursa hamilenin başına veya vücudunun başka bir kısmına haberi olmadan tuz koyma ritüelinin yer aldığı görülecektir. Hamile ilk olarak elini burnuna (Kastamonu, Ordu, Antep, İstanbul, Denizli) götürürse çocuk oğlan, ağzına (Ordu) yahut vücudunun başka tarafına (Antep, Kastamonu) götürürse kız olacaktır (Acıpayamli, 1973, s. 32.)

Slav kültüründe bebeğin komple tuzlanması, etnograf ve halkbilimci N.İ. Tolstoy tarafından sadece Bulgaristan'da Ortodoks Bulgarlar arasında, kısmen Doğu Sırplarında ve Makedonyalılarda tespit edilmiştir. Araştırmacı, yer olarak Bulgaristan'ın güneyi Trakya bölgesinden, Razgrad şehrine yakın kuzey-doğudan, ülkenin batısı Panagürişt şehrinin civarından ve batıda bulunan Boboşevo bölgesinden söz etmektedir (Tolstoy, 1991, s. 45). Trakya Bulgarları çocuk doğduktan ikinci ya da üçüncü günden sonra üzerine tuz döküp yirmi dört saat beklerlerdi. Bunun dışında çocuk doğar doğmaz annesine vermeden önce ebe kadınlar yere yorgan serip üstüne bebeği koyarlar ve bebeğin etrafında yuvarlak bir şekilde kendileri de yatarlardı. Ondan sonra jiletle bebeğin vücuduna birkaç kesik yapıp tuz dökerlerdi. Bu adet "Tuzlu Bulgar" olarak adlandırılmaktaydı. Tolstoy, söz konusu ritüelin 1991 yılında yazılan makalesinde günümüzde artık kullanılmadığından da söz etmektedir. Türk toplumunda mevcut olan bebeği tuzlama geleneğine ilişkin bilgi veren M. Aça gibi, Tolstoy da Bulgarlar arasında söz konusu ritüelin kötü kokudan kurtulmak amacıyla yapıldığından bahsetmektedir. Ancak büyüsel-koruma işlevine kıyasla bu pragmatik amaç arka plandadır. Hamilelerin başına gizlice konulan tuzla ilgili de Tolstoy tamamen aynı örneği vermektedir (Dobruca ve Boboştitsa bölgeleri). Diğer Slav halklarında ve bölgelerinde ritüeller açısından o kadar benzerlik bulunmadığı için adı geçen adetlerin Türk toplumunun sınırında yaşayan, Türk kültürünün etkisi altında kalan ve kendi toplumunun içinde de Türkleri barındıran bölgede geliştiğini söylemek mümkündür.

Diğer Slavlarda doğum ve vaftizle ilgili çeşitli ritüellerde tuz, bağımsız bir unsur olarak kullanılmakta ve bebeği "öbür dünyaya" ait olanlardan koruma maksadıyla yapılmaktadır. Örneğin Kirov Bölgesinde bebek yeni doğduğunda bingüldağı üzerine tuz atılır ve "Bu tuza hiç bir şey olmaz; işte sana da hiçbir şey olmasın" (Rus. "Соль это - (ей) ничего не делается, так и тебе ничего не делается") (Anikin, 1998, s. 80) denir. Karelya Cumhuriyetinde¹⁷ yaşayan Ruslar bebeği ilk olarak tuzlu suda yıkarlardı (Loginov, 1993, s. 51). Doğum yaptıktan sonra ise lohusaya herhangi tuzlu bir yiyecek yedirilirdi. XIX. yüzyılda derlenen bilgilere göre Harkov Vilayetinde kadının daha çabuk iyileşmesi ve sütünün bol bol gelmesi için her sabah aç karnına tuz yemelidir (İvanov, 1898, s. 210-211). Doğu Slavlarında dünyaya henüz gelmeyen bebeğin doğması daha rahat olsun diye kapı eşikleri üzerine tuz dökülür (Rudnev, 1854, s. 103). Aynı amaçla doğum yapacak kadın,

¹⁷ Karelya Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na giren 22 cumhuriyetten biridir. Rusya'nın Karelya Cumhuriyeti ile Leningrad eyaleti ve Finlandiya'nın Kuzey Karelya ile Güney Karelya bölgelerine bölünmüştür.

köşelerine tuz bırakılmış masa etrafında dolaştırılırdı. Kadın etrafında geçerken her köşedeki tuzdan yemelidir (Çubinskiy, 1877, s. 3). Belarus'taki Minsk şehrinde lohusanın plasentası hemen çıkmadığında da aynı ritüel gerçekleşirdi (Redko, 1899, s. 93).

Slav kültüründe doğumla ilgili geleneklerde bebeği tuzlama ritüelinden ziyade "fazla tuzlanmış olan bir şey" anlamına gelen "peresol" adlı bir uygulama bilinmektedir. "Peresol" yeni doğan bebeğin babasına verilen tuz karışımıdır. Onun en önemli anlamlarından biri, doğum yapan annenin çektiği işkence ve zorlukları babanın da hissetmesidir. Nijniy Novgorod Vilayetinde tuz ile mama verildiğinde "Suratını çevirme! İşte karın daha çok acı hissetmiş, ama her şeye rağmen doğurdu" (Rus. "Нечева рыла отворачивать: вон куме-то пративне и горчее была радить, да вить делать нечего – радила") denirdi (Zelenin, 1916, s. 777). D.K. Zelenin (1916, s. 976) tarafından Penza şehrinde tespit edilmiş vaftiz lapası ritüeli sırasında çocukların ömrü uzun olsun diye çocuğun vaftiz babası; kaşığa mama, ekmek, tuz, şarap ve braga¹⁸ koyup öz babasına yedirirdi. Tver Vilayetinde de çocuğun babasına bir kaşık tuzlu lapa verildikten sonra o yerinden fırlar ve "Tanrı vere yeni doğan bebek de böyle fırlasın" (Rus. "Дай Бог, чтобы так новорожденный вспрыгивал") der (Lebedev, 1853, s. 184-185). Slav mitik anlayışında ve halk dilinde "durmak (fırlamak, zıplamak)" ile "yaşamak" fiilleri arasındaki sıkı bir bağlantı mevcuttur. Çocukları ölen aile için "Çocukları durmuyorlar" denirdi. Türk kültürüne ve dillerine bakıldığında ise çok benzer mito-semantik bağlantı görülmektedir. Büyüsel- ritüel formların bir parçası olan verbal (sözel) büyü burada önemli bir yere sahiptir. Söz gelimi, Türk kültüründeki ad verme geleneğinde Dursun isminin ayakta dursun, sağlam olsun ve uzun ömürlü yaşasın anlamları görülmektedir.

Özbek Türklerinde doğumun daha rahat geçmesi için bala (çocuk) doğarken annenin başucuna konulan nan (ekmek), tuz, bıçak, ısırık (üzerlik), sarımsaktan ekmek anneye ısırtılır, üzerlik koklatılır (Muratoğlu vd., 1996, s. 16). Samsun yöresinde iki kırklı (lohusa) kadın karşılaşır ise çocuklarının basık olacağına inanılır. Böyle çocuklar yürümeye geç başlarlar. Basıktan kurtulmak için oğlu olan kadın ekmek ve tuzu kızı olan anneye verir (Kalafat, 2005, s. 160). Bolşoy Uvat gölü civarında yaşayan Sibirya Tatarları yeni doğan bebeği nazardan korumak amacıyla mavi kumaştan yapılmış ve içinde tuzu olan yedi tane küçük düğüm bağlarlar. Her düğümü bebeğin tepesinden ayağına kadar gezdirip "Bismillahirrahmanirrahim" derler. Ondan sonra "Benim çocuğuma nazar değdiren kişinin gözleri tuz gibi sağa sola saçılın" (Минем паламны күслэгэн кешенең күсе тос пулып төрле якка цацрап китсен) diyerek yanan sobanın içine atarlar (Bakiyeva, 2015, s. 130). Tatarlarda yeni doğan çocuğun dudaklarına dili tatlı, kendisi rızıklı ve mutlu olsun diye bal ve yağ sürülürmüş. Bu, çocuğun rızıklı bol, hayatı bereketli, tatlı olması için yapılan ayinlerden sayılır. "Ekmekli, tuzlu, tatlı dilli ol, analı babalı büyü, iki kanatlı ol" dileğinde bulunurlar. Bazı bölgelerde çocuğun dudaklarına tuz değdirirler. Bu ayinin temelinde çocuğun bu hayatta güçlü ve cesur olma dileği yatmaktadır (Zakirova, 2018, s. 384). Anadolu Türkleri arasında, Adana civarında doğduktan sonra çocuğun ve annesinin al basmasından korunması için bir torbaya çivi, tuz ve ekmek konarak evden dışarı çıkılırken yanlarına alınır. Bu taşınan şeylerden korkup çekinen al karısının anneyi de bebeği de rahatsız etmeyeceğine inanılmaktadır (Çağınlar, 2004, s. 75-76).

5. Düğün Ritüellerinde Tuz

Düğüne ilişkin ritüellerinde tuz aşkı sembolize ederek yeni evlenenleri korumaktadır. Sırbistan'da aile hayatında anlaşmazlık olmasın diye gelin, kocasının evine girince tencereye biraz tuz dökerdi. Bulgaristan'da ise nikâhtan sonra gençlerin dizlerine

¹⁸ Braga; arpa, mısır, çavdar veya buğday gibi tahıllarla ya da patates, şeker, pancarla su ile birleştirilip karışımın mayalanmasının sonucunda üretilen alkollü bir içecektir.

tuz dökülür, ardından “aşk için” bu tuz birbirinin dizlerinden yalarlardı. Aynı zamanda düğünde kullanılan tuz nazardan koruyan bir araç olarak da algılanırdı. Söz gelimi, Doğu-Slovak bölgesinde gelin nikâh için kiliseye gitmeden önce annesi ona kül ve tuz dolu ufak bir torba verirdi. Rusya’nın bazı bölgelerinde de damada nazar değdirmek amacıyla kapı eşiğinin altına tuz konulurdu (Pyankova ve Sedakova, 2012, s. 116). Rusya’nın Kostroma Vilayetinde eskiden damadın arkadaşı ve düğün sorumlusu (drujka) gelinin ekmeğinin kabuklu dilimini kesip iyice tuzlar ve damadının kine bağlardı (Lavrentyeva, 1992, s. 50). Söz konusu düğün ritüelindeki tuz vasıtasıyla gerçekleşen gençlerin birleştirilmesi, bağlama ile de pekiştirilir. Düğünde birbirinin sevmeleri için gelin ile damada tuzlu yemek ikram edilir (Bayburin, 2004, s. 8).

Tuz, düğün öncesi merasimlerinde “tuzlu olma” özelliğine dayanılarak insanın teriyle özdeşleştirilirdi. Novgorod Vilayetinde gelin Rus hamamına girip uzanır ve iyice terlerdi. Vaftiz annesi, içine tuz konulmuş havlunun ucunu düğümleyip bu havluyla genç kızın vücudundan teri toplar ve içindeki tuzu ıslatırdı. Sonra hamama önceden getirilmiş böreğin üzerine düğümü sıkarak biriken terini dökerdi. Düğün sırasında da bu börek karısını sevsin diye damada yedirilirdi. Ritüelde kullanılmış tuz ise, damadın ailesinin yediği ekşi lahana çorbasına (щц) gelin tarafından konulurdu ve bunun sayesinde kocasının akrabalarının genç kızı seveceklerine inanılırdı¹⁹.

Doğu Slavları arasında “ekmek-tuz” düğün geleneklerinden en yaygınlarından biridir. Ekmek ve tuzun ikram edilmesi, gelen misafirler ile ev sahipleri arasındaki güvenli ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır. Derlenmiş materyallere göre Rusya’da bulunan Lipovka adlı köyde söz konusu gelenek esnasında şöyle denmektedir: “İşte gelinin (damadın) anne babaları gelmiş, selam verip gece kalmaları için izin istiyorlar. Onlar: “Bizim yolculuğumuz uzundu, tarlardan, ormanlardan, dağlardan geçerek nihayet geldik. Evinizden gelen bir ışık gördük de gece burada kalalım dedik” derler. Onlara da “İçeri girin buyurun değerli misafirlerimiz, soframıza ekme-tuz olsun” diye cevap verilir.”²⁰ (Vorobyova, 2012, s. 144).

Kız isteme aşamasında damadın ebeveynleri, kız ebeveynlerinden getirdikleri ikramı sofraya koymaları için izin isterken “ekmek-tuz masaya koymak” ifadesi kullanır ve “ekmek-tuz almalarını” beklerlerdi. Kızın anne babası “ekmek-tuz almayı” kabul ettiğinde düğün için de kabul verdikleri anlamına gelirdi (Grevtsova, 2012, s. 223).

Orazbay Orayev (1993, s. 23) Türkmen gelenekleri ve halk inançlarıyla ilgili bilgi verirken benzer bir ritüelden söz etmektedir: “<...> Hısım olunacak veya akraba olunacak eve tuz, çörek götürmek Türkmen ırımlarında, halk inanışlarında vardır. Ayrıca kendi evlerine dönerken kız evinden tuz ve ekme götürürler, böylece onların tuz ve çöreğinden yiyorlar. Bunun manası biz size guda (hısım) olmaya geldik, akraba olmak istiyoruz demektir. Oğlanın annesi savcılarla kız evine gittiği zaman yağlık (eşarp) ile evin eşiğini, girişini süpürür. Bunun anlamı biz size akraba olmak, kızınızı nişanlamak istiyoruz demektir. Savcılar yani dünürçüler kız evine ikinci gittiklerinde tatlı yiyecek maddeleri götürürler, tatlı yiyelim, tatlı konuşalım, birbirimizi kırmayalım diyorlar. Son gittikleri zaman pişmiş et götürürler. Ekmek rızkın bol olmasına, zenginlik ve varlıklı

¹⁹Toporkov, A.L. Elektronik “Russkaya tcivilizatsiya” Ansiklopedisi <http://history.niv.ru/doc/encyclopedia/russian-civilization/articles/262/sol.htm> [Erişim Tarihi: 03.03.2021].

²⁰ “Ну вот приехали сваты, здароўкаюцца и просяцца на начлех. Гэворуть: «Мы ехали долга па палям, па лясам, па гарам. Нашли свитялэк у гэтай хати и рьяшбыли папрасицца на начлех». А им атвичают: «Захадитя, гости дарагия. Хлеба-соли к нашаму сталу”. Bu parçada bölgenin şivesi kullanılmıştır.

yaşamaya, tuz samimiyete, dostluğa, şeker tatlı uyumlu olmaya, et de bu işin pişirilerek bittiğine işaretir”.

Uygur Türklerinde yeni evlenenlere su, tuz, ekme ve şekerin içinde bulundurulmuş bir kaptan içirilir. Tuz duyguların sağlamlığını, şeker tatlı hayatı, ekme ise saadeti sembolize etmektedir (Halipayeva, 2015, s. 4).

Bunun yanı sıra, Anadolu Türklerinde kız isteme aşamasında tuzlu kahvenin ikram edilmesi de yaygındır. Eskiden kız isteme töreni sırasında damadı alıcı gözüyle inceleyen ve kahve pişirmeye giden kız damadı beğenirse kahvesini şekerli yapar, beğenmediği zaman da tuzlu olarak ikram eder. Kahvesine tuz koyarak damada gereken mesajı iletmış sayılmaktadır. İkram edilen kahveyi içen oğlan ise tuzlu kahve gelmesi halinde bu işin olmayacağını anlar. Günümüzde gelin adayının damat adayına tuzlu kahve yapması ve damat adayının tuzlu kahveyi içmesi her şartta hastalıkta sağlıkta onunla yaşamaya razı olduğunun bir göstergesi kabul edilmektedir (Esen, 2019, s. 27).

6. Kötü Ruhlardan Korunma Olarak Kullanılan ve İyelere Yönelik Tuz

Slav inanışlarına göre kötü ruhlar tuzu sevmez. Yemek masasına ilk olarak tuz konular aksi takdirde masada tuz yoksa şeytanın oynayacağına ve masadan atlayıp her şeyi alt üst edeceğine inanılır. Ruslar tuzu olmayan masaya “eğri / çarpık masa” derlerdi. Bulgarlarda tuz yoksa evde de bereketin ve bolluğun olmayacağı düşünülür. 9 Aralık’ta kutlanan Azize Anna Günü’nden önce Bulgaristan’da cadılardan korunmak amacıyla ev eşliğine ve avlusuna tuz atılır. Polonya’da ev iyesine ikram olarak tuzsuz lapa hazırlanır ve cadıların yemeği tuzsuz yaptıklarına inanılır. Söz konusu inanışlardan dolayı tuzsuz yemek; kötü, şeytani yemek olarak algılanırdı (Valentseva, 2014, s. 444). Bazı ritüellere ilişkin yemek hazırlandığında yemeğin tuzlanması/tuzlanmaması belirli kurallara bağlanırdı. Söz gelimi, definden sonra verilen anma yemeğinde yenilen ve Rusçada “kutya” olarak adlandırılan yemeğe, mezarlığa götürülen yemeğe ve Paskalya’da kutsallaştırılacak yağa tuz eklenmezdi (Pyankova ve Sedakova, 2012, s. 114-15).

Rusya’da ise ev iyesi yaramazlık yapıp sığırlara zarar verdiyse tuz ile su üzerine sihirli sözler söylenir ve hayvanların üzerine serpilirdi (Valentseva, 2014, s. 444). Rusya’daki Vladimir şehrinin civarında orman iyesinin (leşiy) tuzdan korktuğu ve tuz atılmış ateşe hiç bir zaman yaklaşmayacağına inanılmaktadır. Evi kötü ruhlardan korumak için sobanın altına ve evin her dört köşesine tuz atılır, kapı eşliğine ve tavanına da tuzlu su serpilirdi. Çoğu Slav halkında Kikimora olarak bilinen, genelde dişi olarak algılanan ve iplik eğirmeyi sevdiğine inanılan kötü ev cininin geceleri ipliği karıştırmaması ve yırtmaması için çıkırık üzerine tuz dökülürdü. Çeşitli iyelere yönelik kullanılan sihirli sözlerde ve alkışlarda (заговор) “tuz-ekmek” ifadesiyle herhangi kurban yemeği adlandırılmaktadır. Örneğin Ural Bölgesinde şöyle denir: “*Su iyesi karısı, su iyesi karısı ben sana ekme-tuz (yemek) vereceğim, sen ise bana sağlığı ver*” (Водяная, водяная, я тебя дарю хлебом-солью, а ты меня здоровьем) (Petkeviç, 2006, s. 16).

Türk halk inanışlarına da bakılacak olursa benzer bir durum yer almaktadır. İ. Dilek’in (2014) verdiği bilgilere göre Altaylarda “töğü”, Yakutlarda ise “keries ahılık” olarak adlandırılan cenaze yemeği için kullanılan etler üç parçaya ayrılıp tuzlamadan “köçö” adı verilen çorbası yapılır (s. 491, 814). Tatar Türklerinde ise bir kişi yere düşüp bir yerini incitirse Yer iyesinden merhamet dilemek için düştüğü yere yağ, tuz, yumurta gibi yiyecekler atarlardı (Zaripova Çetin, 2007, s. 6). Kuzey Altay boylarından olan Kumandılar, ava çıktıklarında Şalıg’a dua ederlerdi. Ona içki ya da kavuttan yapılan şalıg veya şilig adı verilen yiyecekler sunarlardı. Kumandı avcıları ona tuz katmadan kaynattıkları şiligden saç yapıp saçarlar. Arjan suuna giden insanlar yanlarında

kavrulmuş tahıl unu, tereyağı, çay ve kurutulmuş peynir götürürler; tuz, et, tütün ve alkollü içecekler götürmezlerdi (Dilek, 2014, s. 26, 167).

Burada hem Slav, hem Türk halk inanışlarında ve uygulamalarında dikkatimizi çeken hususlardan biri cenaze yemeğinin ve mekân iyelerine yönelik sunulan ikram/kurbanın tuzsuz olmasıdır. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür:

1. Kötü ruhlardan / varlıklardan korunmak ve onları uzaklaştırmak amacıyla tuzun kullanıldığı görülmektedir.

2. Ev, su, toprak iyeleri gibi saygı gösterilen mekân iyelerine ikram olarak verilen malzemelerin ve cenaze yemeği arasında tam tersi tuzun kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Karşılaştırmalı çalışma sayesinde Rus materyallere dayanarak tuzun yemekte kullanıp kullanılmamasına ilişkin iki kültür için geçerli olan A.K. Bayburin'in (2001, 2004) görüşü değerlendirilebilmektedir. Araştırmacıya göre tuz Slav kültüründe sadece canlı / yaşayan insanlara ait bir yiyecektir. Ölüler, hastalıklar ve şeytani varlıklar tuz vasıtasıyla korkutulup uzaklaştırılır. Mekân iyelerine sunulan saçı, ruhları korkutmamak için tuzsuz yapılır. Önceki bölümde ele alınmış doğum ritüelleri ve bebeği tuzlama geleneği tekrar ele alınırsa söz konusu uygulamaların koruma maksadının yanı sıra, çocuğun bizim dünyamıza aitliğini göstermek için de gerçekleştiği söylenebilir.

7. Halk Büyüsünde ve Falda Kullanılan Tuz

Aşk, meteoroloji, kara, ziraat vs. büyü olmak üzere çeşitli büyü ritüellerinde tuzun kullanılması çok yaygındır. Söz gelimi, tuz suyu çekme özelliğinden dolayı sıkça yağmur yağdırma ritüellerinde kullanılırdı. Sırlar kuraklık döneminde üç kuyuya biraz tuz koyarlardı. Bulgarlar ise "Peperuga" ritüeli²¹ zamanında tuz üzerinde dua ederlerdi. Nehrin kıyısında toplanan kadınlar yerin üzerinde tuzdan haç şekli yapıyorlar veya papaz, tuz bulunan masa üzerinde dua okurdu. Polesye Bölgesinde yağmur yağdırmak için Paskalya örtüsü suyun içinde ıslatılınca üzerine bol bol tuz dökülürdü. Yine aynı amaçla tuz, kavşağa ve kuyuya atılırdı (Pyankova ve Sedakova, 2012, s. 118).

Türk kültüründe yağmur yağarken anne ve babanın ilki olan bir çocuk eline bir avuç tuz ve ekmek alıp yağmurun önüne bırakır, şöyle der: "Bu duz eriyene geder yağış sen de kes." Bardaktan boşanırcasına devamlı yağmur yağdığı evin penceresinden dışarıya tuz serpilirse yağmur kesilir (Koby, 2014, s. 66). Konya'da yağmur duası sırasında çocuklar kapı kapı dolaşırken içerde evin kızı, gelini veya kadını bir tasa su doldurur ve en öndeki çocuğun elinde bulunan korkuluğa suyu serper. Korkuluğa suyu serpen kimse, oradaki çocuklara hitaben "Yağmurunuz bu su gibi bol olsun" der ve arkasından yardımını verir. Bu yardımlar genellikle bulgur, yağ, soğan, tuz, yoğurt, yufka, ekmek vb gibi yardımlardır (Gündoğdu, 1976, s. 26).

Hayvancılıkla ilgili büyüde de tuz kullanıldığı görülmektedir. Karpat Dağları Bölgesinde koyunların dağılmaması için çoban ilk sütü sağdıktan sonra tuzu halka bir şekilde atar ve tüfekte ateş eder. Bulgaristan'da sığırlar hastalanmasın, onlara nazar değmesin ve yabani hayvanlar saldırmassınlar diye Azize Anna Günü'nde, Noel'de, Aziz Vlasiy Günü'nde, Yüce Perşembe'de ve Paskalya'da sığırlara kutsallaştırılmış tuz

²¹ Sırlarda bu ritüel şöyle gerçekleşmektedir: yaz kuraklığı zamanında birkaç genç kız köyde dolaşır, şarkı söyleyip yağmurun yağmasını dilerler ("da udari kişa"). Kızlardan biri, elbisesini çıkarır ve çıplaklığını örtmek amacıyla vücuduna çeşitli otları ve çiçekleri takar. Bu kızın adı Dodola ya da Dütül olur. Bulgarlarda ona "Peperuga" ("Пеперуга"); Romenlerde "Papaluga" derler. Benzer ritüeller Türkiye'de de tespit edilmiştir. Çocuk tarafından gerçekleştirilen uygulamalar arasında Dedule (Tekirdağ), Dodi (Çıldır), Dodo Dodo, Dodu (Mersin'in Kuzucubelen köyü) vs. isimler bilinmektedir. Daha detaylı bilgi için bak. Koby E.Ş. (2014) "Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmur İlgili İnanışlar".

verilirdi. Polesye Bölgesinde tuz bir tılsım olarak ineğin kulağına bağlanır ya da at koşumuna dikilir (Pyankova ve Sedakova, 2012, s. 117).

Aça (2018, s. 30, 33, 34) Doğu Karadeniz hayvancıları ve çobanlarının geleneksel veterinerlik uygulamaları üzerinde yaptığı araştırmada Karadeniz Bölgesinde halsizlik ve ağızda sert sivilce çıkması gibi belirtileri olan hayvan hastalığına “fena şey” denildiğini dile getirmektedir. Hastalığın tedavi edilmesi amacıyla hayvanın ağızındaki sivilceler kesilmek suretiyle kanatıldığından ve üzerine tuz ve nişadır²² basılarak yara dağıldığından söz etmektedir. Araştırmacının verdiği bilgilere göre Rize çevresinde ineklerin sütü başkasına verilecekse, ineğe nazar değmesin diye sütün içine az miktarda tuz atılır. Nazarın önüne geçmek için hayvanlara nazar boncukları da takılır ve tuz okutulur. O duaları bilen ve nefesinin kuvvetli olduğuna inanılan birisine birkaç avuç tuz verilir ve o kişi tuzu okur. Bu okunmuş tuz hayvanın malezine²³ karıştırılır (Aça, 2018, s. 34).

Aşk büyüünde de tuz önemli bir yere sahiptir. Erkeği bağlamak ve âşık ettirmek için yemeğine gizlice tuz koymak gerekirdi. Sırbistan’da kadın kocasının gömleğini giyip içine biraz tuz saklardı. Kadın, bu gömleğin içinde bir gece geçirdikten ve kocasına bu tuzu yedirdikten sonra ona hâkim olacağına inanırdı. Rusya’da Vyatka şehrinde ise genç kız bir kaba gümüş para ile tuz koyup su döker ve bu suyla yüzünü yıkarken: “Susuz, ekmeksiz, tuzsuz nasıl yaşanamazsa, aynı şekilde bensiz de yaşanamazın” (Как без воды, без хлеба, без соли не могут жить, так бы и без меня не могли жить). Belarus inanışlarına göre bir kişinin etrafında bir çimdik tuzla beraber gizli bir şekilde dolaşılırsa bu kişi âşık ettirilir (İvanova, 1994, s. 39).

Tuzun kötü ruhlardan koruyabilmesi niteliğinin yanı sıra, gizemli ve olağanüstü dünyaya girmeye yardımcı olduğu da düşünülür. Bu sebepten tuzun sık sık fallarda kullanıldığı da görülmektedir. Rus kültüründeki bilinen aşk falında bir yüksük tuz bir yüksük suyla karıştırılıp yutulur. Uyumadan önce genç kız “Kaderim kimse, gelecekteki kocam kimse, o bana bir bardak su verir” (Кто мой суженой, кто мой ряженой, тот мне пить “подаст”) der. İnanışa göre kız rüyasında ona su uzatan gelecekteki kocasını görür (Snegiryov, 1837, s. 52). Benzer bir fal Kostroma Bölgesinde V.İ. Smirnov (1927, s. 41, № 260) tarafından derlenmiştir. Genç kızlar akşam yemeğinde bilerek çok tuzlu bir şey yerler. Uyumaya hazırlandıklarında “Gelecekteki kocam gel, bana su içir” diyerek haç takmaz ve dua etmezler, başka hiçbir şey de yemez, içmezler. Aynı zamanda Rus halk inanışlarında yemekte tuzun fazla olması aşk ile tutku gibi kavramlarına bağlanmaktadır. Doğu Slavlarında yemek çok tuzlu olduğunda onu yapan kişinin âşık olduğuna inanılmaktadır.

Türk kültüründe benzer bir inanış yer almaktadır. Kalafat’a göre (2005) “Kız hazırladığı tuzlu ekmeğin bir parçasını kendisi yiyip, su içmeden ve kimseyle konuşmadan yatarsa rüyasında evleneceği erkeği göreceğine inanır. Kız gördüğü rüyayı sadece annesine anlatmış” (s. 173-74). Aynı pratiği küçük farklarla Kars, Erzurum coğrafyasında da görülmektedir. Muş civarındaki bir inanışa göre tuzlu ekmeğin yiyen kızlar Hidrellez gecesi su içmeden uyursa o gece kaderindeki genci görür. Kırsal kesimlerde bu gibi inanışların varlığına çokça rastlanmaktadır (Göktaş, 2011, s. 38).

Slav ve Türk halk uygulamalarında yer alan bu fal türünün merkezinde daha çok nesne olarak karşımıza çıkan tuz değil, tuzdan kaynaklanan susuzluk – aşka susamışlık bulunmaktadır.

²² Farsça neşâdur’dan nişâdır > nişâdır). Amonyak tuzu, amonyum klorür.

²³ Rize ve çevresinde "ineğe verilen yem" anlamına gelen bir kelime.

Sonuç

Netice itibarıyla hem Türk hem de Slav kültürlerindeki çeşitli ritüellerde ve halk inanışlarında tuzun yer aldığını ve konumun önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. İki kültürde tuza atfedilen anlamlar Kur'an-ı Kerim ve İncil gibi Kutsal Kitaplarda tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, Slav ve Türk dil grubuna giren çeşitli dillerde tuzla ilgili deyimler büyük sayıda bulunmaktadır. İki dil grubu arasındaki benzerlikler açısından tuzun, geçim ile ilişkin deyimleri oluşturup fakirlik-zenginlik kavramlarıyla özdeşleştirildiği görülmektedir. Tuz ile yara arasında da bir bağlantı ve onunla ilintili ifadeler mevcuttur. Rus dilinde tuz ve tuzlu olma özelliği olumsuz şekilde de nitelendirilebilmektedir. Söz gelimi, Rusçada "tuzlu" (солено) "hoş olmayan bir şey", "tuz oturmak /düşmek" (сесть в соль) ise "çok dert ve acı çekmiş olmak" anlamına da gelmektedir. Aynı zamanda Rusçada "birine tuz eklemek, hayatını tuzlamak" (насолить кому-нибудь) deyimini "birine zarar vermek" demektir. Etimolojik açıdan bu ifadenin kökeni, tuz vasıtasıyla gerçekleşen büyü ve nazar değdirme ritüellerinden kaynaklanmaktadır.

Farklılıklar açısından bakılacak olursa Tuva ve Hakas Türkçesinde "vefat etmek" anlamına gelen ve örtmece işlevinde kullanılan "kırmızı tuzu almaya gitmek" ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu coğrafik bölgelerde tuz zor şartlarda elde edildiği için söz konusu deyim ortaya çıkmıştır ve Slav dillerinde bulunmamaktadır. Aynı zamanda sadece Slav halk anlayışında dökülmüş tuz kavga ile özdeşleşmektedir. Türk kültüründe bahsi geçen bağlantı tespit edilmemiştir. Rus halkbilimcilere dayanarak "etimolojik büyü" (этимологическая магия) kavramı ortaya konulmuştur.

Halk uygulamalarında ve çeşitli ritüellerinde tuz, arındırma ve koruma niteliklerine sahip olurken büyüü bozmak, nazar değmesini engellemek için de kullanılır. Bu bağlamda tuza doğum (vaftiz) ve nikâh ritüellerinde, halk hekimliğinde sıkça başvurulur. Türk ve Slav doğum ritüellerinde tuz yeni doğan bebeği koruduğuna ve doğum yapmakta olan kadına da yardımcı olduğuna inanılır. Bebek ve doğumla ilgili farklı uygulamalarda tuzun, tuzlu suyun kullanılması benzer bir şekilde gerçekleşmektedir. Ancak Türk kültüründe mevcut olan bebeği tuzlama ritüeli, Slavlarda araştırmacı Tolstoy'un derlediği bilgilere göre sadece Bulgarlar, Makedonyalılar ve Sırp'larda saptanmıştır. Diğer Slav bölgelerinde yer almadığı için Türk kültürüyle yan yana buldukları ve etkilendiklerinden söz etmek mümkündür. Ruslar arasında bilinen "peresol" adlı ritüele de değinilmiştir. Slavlarda "peresol" yeni doğan bebek vaftiz merasiminde babasına verilen bir kaşık tuz ile mamaya denmektedir. Kimi zaman bu karışıma sirke ve biber de ilave edilebilmektedir. Bahsi geçen ritüelin anlamı kadının tuttuğu doğum sancılarının erkeğin de yaşaması, hissetmesidir.

Zamanla tuz, bolluk sembolüne dönüşüp sıkı bir şekilde zenginlik anlamını taşıyan ekmekle birleşip "ekmek-tuz" diye kültürel bir durum oluşturmuştur. Adı geçen iki değerli unsurun birleşmesi çeşitli ritüel ve geleneklerin temelini oluşturmaktadır. Türk ve Slav geleneklerinde tuzun bir yandan misafirperverlik, diğer yandan ise koruma nesnesi olarak algılandığı görülmektedir.

Türklerde ve Slavlarda dikkat çeken özelliklerden biri kimi zaman yemeğin tuzlanması, kimi zaman ise tuzlanmamasıdır. Araştırma sırasında daha çok cenaze yemeğine ve mekân iyelere verilen ikramın tuzsuz yapıldığı görülmüştür. Bizce söz konusu eylemin anlamı saygı gösterilen iyeleri korkutup uzaklaştırmamaktır. Cenaze yemeğine tuzun konulmaması, tuzun sadece canlıların dünyasına ait olduğundan kaynaklanabilir. Tuz koruma amacıyla atılabilir fakat yemeğe eklenmezdi.

Türk ve Slavlardaki halk büyüünde ve falda tuzun kullanılması benzer öğeleri taşımaktadır. Yağmur yağdırmak, durdurmak için, sığırları korumak ve halk veterinerliğindeki mevcut olan bazı uygulamalar için kullanılmaktadır. Aşk büyüü kategorisine giren falda gelecekteki kocayı görmek için neredeyse aynı eylemler yapılmaktadır. Buradaki tuzun daha çok aşka susamışlığı sembolize ettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Aça, M. (2013). Türk Halk Geleneğindeki Doğum Sonrası Uygulamalara Bir Örnek: Tuzlama. *Milli Folklor*, 53, 93-100.
- Aça, M. (2018). Doğu Karadeniz Hayvancıları ve Çobanlarının Geleneksel Veterinerlik Uygulamalarına Dönük Tespit ve Değerlendirmeler. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi. Gelenek, Görenek ve İnançlar*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 25-43.
- Adonyeva, S. B. ve Ovçinnikova O. A. (1993). *Traditsionnaya Russkaya Magiya v Zapisyah Kontsa XX Veka*. Sankt-Peterburg: Frenlih-Taf.
- Anikin, V. P. (1988). *Russkiye Poslovitsı i Pogovorki*. Moskova: Hudojestvennaya literatura.
- Anikin, V. P. (1998). *Russkiye Zagovori i Zaklinaniya*. Materialı folklornıh ekspeditsiy 1953-1993 gg. Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- Bakiyeva, G.T. (2015). Obryadı i Ritualı, Svyazanniye s Rojdeniyem Rebenka u Sibirskih tatar yuga Tümenskoy oblasti. *Vestnik Arheologii, Antropologii i Atnografii*. №1 (28), 125-132.
- Baranov, D.A. ve Konovalov A. V. (2004). *Russkiye Krestyane*. Jizn. Bit. Nravı. Materialı “Etnografiçeskogo büro” Knyazyia V.N. Tenişçeva. T.1. Kostromskaya guberniya. Sankt-Peterburg: Delovaya poligrafiya.
- Bayburin, A. K. (2001). “Nelzya... no eşli oçen nujno”. Kinterpritatsii Sposobov Naruşeniya Pravil i Zapretov. *Trudı Fakulteta Etnologii*. Vıp. 1. Sankt-Petersburg: İzdatelstvo Evropeyskogo Universiteta v Sankt-Peterburge, 4-11.
- Bayburin, A. K. (2004). Zametki o Kulinarney Simvolike: “peresol”. *Studia Ethnologica: Trudı Fakulteta Etnolgi*. Vıp. 2. Sankt-Petersburg: İzdatelstvo Evropeyskogo Universiteta v Sankt-Peterburge, 4-13.
- Berezoviç, Y. L. ve Pyankova, K. V. (2009). İz Slovaryia “Slavyanskiye Srevnosti”. *Slavyanovedeniye*, № 6. 52. Rossiyskaya Akademiya Nauk, 52-56.
- Beyoğlu, S. (2004). Osmanlı Devletinde Tuza Dair Bazı Problemler (1914-1923). *Tuz Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 201-207.
- Bonvalot, G. (1884/1970). *Eski Yurt*. (çev. M. Reşat Uzmen). İstanbul: Tercüman Yayınevi.
- Bulut, M. (2021). Geçiş Ritüellerinden Doğum: Sağaltım Yolları? *Turkish Studies*, 12, 121-132.
- Çağımlar, Z. (2004). Adana’da Tuzla İlgili İnançlar ve Uygulamalar. *Tuz Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 75-76.
- Çetin, M. (2016). Hadislerde “Tuz”un Yeri ve Yaşamsal Dengedeki Rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2394-2400.

- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Çubinskiy, P. P. (1877). *Trudı Etnografo-statistiçeskoj Ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray*. T. 4. Sankt-Petersburg.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay-Yakut)*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği-Grafiker Yayını.
- Elçin, Ş. (1977). Tuz Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine. *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 74-81.
- Esen, R. (2019). *Türkiye’de Evlilik Ritüelleri: Niğde Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Gedik, S. (2019). Türk Dünyası Atasözlerinde Tuz. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 2(1), 69-88.
- Herberstein, S. (1988). *Zapiski o Moskovii*. Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo universiteta.
- Grevtsova, T.Ye. (2012). Kulturniy termin “hleb-sol” v Vostočnoslavyanskoy Svadbe. Problematika Bitovaniya Russkogo Yazıka i Russkoy Kulturu na Yuge Rossii: İstoriya, Sovremennost i Perspektivi. *Materialı Vserossiyskogo Nauçno-praktiçeskiego Seminara*. Stavropol.
- Göktaş, Ö. (2011). *Türk Kültüründe Ekmekle İlgili İnanışlar*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Gülensoy, T. (2007). *Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gündoğdu, H. (1976). *Yunak (Konya) Folklorundan Örnekler*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Halipayeva, İ.A. (2015). Svadbı Kumıkov i Uygurov: Ritualno-mifolgiçeskiy Aspekt. *Vestnik türkskogo mira*. № 1 (8). 10-15.
- Hisamitdinova, F. (2011). *Башкорт теленең академик һүзлеге*. 10 томда. Т.2 (Б). Ufa: Kitap.
- İnalcık, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İvanov, P. V. (1898). *Jizn i Tvorçestvo Krestyan Harkovskoy Gubernii*. T. I. Harkov: İzdaniye Harkovskogo Gubernskogo Statistiçeskg Komiteta.
- İvanova, A. A. (1994). *Vyatskiy Folklor. Zagovornoye İskusstvo*. Kotelnic: Kotelniceskaya Tipografiya.
- Kalafat, Y. (2005). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Babil Yayınları.
- Kalafat, Y. (2008). Kosova ve Dünya Türk Gençlik Kurultayı Gözlemleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 437- 476.
- Kobyay, E. Ş. (2014). *Türkiye’de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kolosov, M. (1879). Arhivniye material po narodnomu russkomu yazıku i narodnoy slovesnosti. *Russkiy filologiçeskiy vestnik*. T. II. 150-173.
- Lavrentyeva, L. S. (1992). Sol’ v Obryadah i Verovaniyah Vostoçnih Slavyan. *Sbornik MAE*. T. 45. Sankt-Petersburg.

- Lebedev, N. (1853). Bit krestyan Tverskoy Guberni Tverskogo Uyezda. *Etnografiçeskiy Sbornik*. Vıp. 1. Sankt-Petersburg.
- Loginov, K. K. (1993). *Semeyniye Obryadı i Verovaniya Russkih Zaonejya*. Petrozavodsk: KNTS RAN.
- Migranova, E. V. (2017). Ne jivi, çtobı est, a eş, çtobı jit. Otrajeniye Traditsiy Pitaniya Başkir v Folklore. *Uralskiy İstoriçeskiy Vestnik*. № 2 (55), 139-147.
- Monguş, Ç. (2005). Obryadı Kak Otrajeniye Traditsionnih Verovaniy Tuvintsev i Hakasov v XIX-XX vv. *Avtoreferat dissertatsii*. Tomsk.
- Muratoğlu, M.-vd. (1996). *Özbekistan-Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ojegov, S. İ. (1986). *Slovar Russkogo Yazıka*. Moskova: Russkiy Yazık.
- Orayev, O. (1993). *İrımlar*. Aşgabat: Ruh Yayınları.
- Oynotkinova, N .R. (2012). *Altayskiye Poslovitsı i Pogovorki: Poetika i Pragmatika Janrov*. Monografiya. Novosibirsk. İnstitut filologii SO RAN.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. 4. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özcan H. (2001). Halk Şairlerinin Dilinde Tuz. *Milli Folklor*, 52, 101-109.
- Petkeviç, A. V. (2006). "Vodnaya Jertva" v Kulturnoy Traditsii. *Jivaya Starina*. № 3, 15-17.
- Pyankova, K. V. ve Sedakova, İ.A. (2012). Sol'. *Slavyanskiye Drevnsti*. T.V. Moskova: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 113-119.
- Redko, A. (1899). Neçistaya Sila v Sudbah Jenşçini-Materi. *Etnografiçeskoye obozreniye*. № 1, 54-131.
- Rudnev, A. (1854). Selo Golun i Novo-Mihaylovskoye Tulskey Gub. Novosilskogo Uyezda. *Etnografiçeskiy Sbornik İRGO*. Vıp. 2. Sankt-Petersburg.
- Sadova, T. S. (2016). Etimologiçeskaya Magiya v Russkih Snotolkovaniyah. *Uçyonıye Zapiski Petrozavodskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. № 5 (158). C. 46-50.
- Seren, P.S. (2018). Evfemizmi So Znaçeniyem Mori v Tuvinskom Yazıke. Sravnitelno-Sopostavitelnoye İzuçeniye Türkskih i Mongolskih Yazıkov. *Materialı konferentsii*. Yakutsk, 118-123.
- Smirnov, V. İ. (1927). Narodniye gadaniya Kostromskogo Kraya. Trudı Kostromskogo Nauçnogo Obşçestva po İzuçeniyu Mestnogo Kraya. II. *Etnografiçeskiy sbornik*. Kostroma.
- Snegiryov, İ. (1837). *Russkiye Prostonarodniye Prazdniki i Suyeverniye Obryadı*. Vıp. 2. Moskova: Universitetskaya tipografiya.
- Tolstoy N. V. (1991). Soleniy Bolgarin. *Studia Slavica*. Moskova: İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, 38-46.
- Tolstoy, N. İ. ve Tolstava, S.M. (2013). Narodnaya Etimologiya i Etimologiçeskaya Magiya. *Slavyanskaya etnolingvistik. Voprosı Teorii*. Moskova: İnstitut slavyanovedeniya RAN. 182-196.
- Valentseva, M. M. (2014). Sol. *Slavyanskaya Mifologiya. Enstiklopedieskiy Slovar*. Moskova: Mejdunarodniy Otnoşeniya, 444.

- Vorobyova, T. S. (2012). Rol Obryadovogo Hleba v Svadebnoy Traditsii (Na Primere Mogilyovo-Smolenskogo Regiona). *Romanovskiye Çteniya-8: Sbornik Statey Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii*. Mogilyov, 143-144.
- Yegorov, V.G. (1964). *Etimologiçeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. (çev. Abdullah Taymas). Ankara: TDK Yayınları.
- Zakirova, (2018). Halk Hayatında Ebeler. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 381-89.
- Zaripova Çetin, Ç. (2007). Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar). *Bilig*, 1-32.
- Zelenin, D. K. (1916). *Opisaniye Rukopisey Uçyonogo Arhiva Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva*. Vıp. 2. Petrograd: İzdatelstvo İmperatorskogo Geografiçeskogo Obşçestva.

Elektronik kaynaklar

- Hezekiel *Kitabı*. https://www.bible-center.ru/ru/bibletext/kulakov_ru/eze/16#fnbody_*/%D0%B1 [Erişim Tarihi: 13.10.2021].
2. Krallar 2: 21. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=2.+Krallar+2%3A+21&x=0&y=0> [Erişim Tarihi: 14.11.2021].
- Levililer 2:13 TCL02. <https://www.bible.com/tr/bible/170/LEV.2.13.TCL02> [Erişim Tarihi 14.11.2021].
- Matta: 5. Tuz ve Işık. <https://incil.info/kitap/Matta/5> [Erişim Tarihi: 14.11.2021].
- Müslümanlar Üç Şeyde Ortak Hadisi. <http://www.kuranikerim.com/kutubisitte/6730.html> [Erişim Tarihi: 14.11.2021].
- Ramuz el e-hadis, 390. sayfa, 3. Hadis. <https://www.hadisarabul.com/hadis/11920-Ashabimla-ummetimin-misali-yemekte-tuzun-ile-baslayan-hadis> [Erişim tarihi 25.12.2021].
- “Slodkiy” Maddesi (солодкий). *Elektronik M.Fasmer’in Etimolojik Sözlüğü* <https://gufo.me/dict/vasmer/%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BA%D0%B8%D0%B9> [Erişim Tarihi 19.12.2021].
- “Tuz” Maddesi (соль). *Elektronik M. Fasmer’in Etimolojik Sözlüğü*, <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D1%81/%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C>, [Erişim Tarihi: 03.03.2021].
- “Tuz” Maddesi (Соль). *Elektronik Rusça-Belarusça Sözlük*, <https://classes.ru/allbyelorussian/dictionary-russian-byelorussian1-term-89517.htm>, [Erişim Tarihi 19.12.2021].
- “Tuz” Maddesi (соль). *Elektronik Rusça-Belarusça Sözlük*, <https://ru-be-dict.slovaronline.com/88833-%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C>, [Erişim Tarihi 19.12.2021].
- “Tuz” Maddesi (соль). *Elektronik Rusça-Tatarca Sözlük*, <https://russko-tatarskijslovar.slovaronline.com/29810-D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C>, [Erişim Tarihi 19.12.2021].

Toporkov, A.L. *Elektronik "Russkaya tcivilizatsiya" Ansiklopedisi*
<http://history.niv.ru/doc/encyclopedia/russiancivilization/articles/262/sol.htm>
[Erişim Tarihi: 03.03.2021].

"Tuz" Maddesi (соль). *Büyük Rusça-Ukraynaca Sözlük*,
<https://1547.slovaronline.com/112325-%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C>,
[Erişim Tarihi 19.12.2021].

Kaynak Kişi

K1. Farid İslamoviç Pozdnyakov, 57 yaşında, Rusya, Sankt-Petersburg.